

УДК 347.73:336.27

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.31>**А. С. Нестеренко**

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії
держави і права та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТА МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті проводиться дослідження однієї зі складових механізму функціонування фінансової системи держави. Мова йде про об'єкт механізму функціонування фінансової системи, а саме про фінансові правовідносини. Таким об'єктом механізму функціонування фінансової системи є фінансові правовідносини щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів (які складаються у фінансовій сфері держави). А також наводяться основні характерні особливості фінансових відносин як об'єкта механізму функціонування фінансової системи держави.

Фінансова система являє собою доволі складний механізм. Ефективність її функціонування залежить від двох визначальних чинників. По-перше, від налагодженості фінансових відносин у суспільстві. По-друге, ефективне функціонування фінансової системи залежить від організації управління нею. Фінансові правовідносини не з'являються самі по собі, а обов'язково в якості своєї передумови передбачають функціонування відносин відповідного правового спектру, тобто право розуміння і правозастосовчу практику.

Слід зазначити, що можна спостерігати участь держави у відносинах, в яких вона виступає як регулятор суспільного виробництва в цілому, використовуючи фінанси як універсальний засіб управління економічним життям країни, як спосіб підвищення ефективності суспільного виробництва і вирішення завдань соціальної політики. У статті наведені основні характерні особливості фінансових відносин як об'єкта механізму функціонування фінансової системи держави, а саме: фінансовими відносинами є майнові відносини між державою (навіть коли вона виступає в цих відносинах опосередковано), з одного боку та іншими суб'єктами з іншого боку; вони протікають в грошовій формі; фінансові відносини виникають з ініціативи самої держави; фінансові відносини виникають у цілях створення і розподілу державних грошових фондів; дані правовідносини супроводжують публічний інтерес держави; їм притаманна імперативність, примусовість фінансових відносин, яка забезпечується державою правовими засобами – шляхом визнання фінансових відносин предметом правового регулювання.

Ключові слова: фінансова система, фінанси, фінансові правовідносини, механізм функціонування фінансової системи, система управління.

Актуальність теми. Фінансова система це доволі складний механізм, ефективність її функціонування якої залежить від двох визначальних чинників. По-перше, від налагодженості фінансових відносин у суспільстві. В основі цього лежить вибір правильної і доцільної для даної країни фінансової моделі, яка стимулює виробника і суспільство. Крім того, важливим фактором виступає дієвість фінансового механізму, а також чітке фінансове зако-

нодавство. По-друге, ефективне функціонування фінансової системи залежить від організації управління нею. Фінансові правовідносини не з'являються самі по собі, а обов'язково в якості своєї передумови передбачають функціонування відносин відповідного правового спектру, тобто право розуміння і правозастосовчу практику. Необхідно мати на увазі, що фінансові правовідносини за своїми суттєвими ознаками не зливаються з правовідносинами взагалі, незалежно від їх предмета та об'єкта впливу. Таким чином,

актуальність теми дослідження виражається у визначенні об'єкта механізму функціонування фінансової системи держави – фінансових правовідносин щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів, які складаються у фінансовій сфері держави.

Наукова обґрунтованість. Незважаючи на значну кількість існуючих досліджень щодо фінансової системи взагалі: Опарін В.М. [11], Соколова Є.Д. [16; 17], Ковальчук А.Т. [3], Латковська Т.А. [5], Орлюк О.П. [12; 13] досі не існує чіткого пояснення механізму функціонування організації фінансової системи, а аналітична основа для його визначення тільки починає розвиватися. Опис механізму функціонування дається через опис складових його частин. Таким чином, постає потреба, у першу чергу, у визначенні об'єкту механізму функціонування фінансової системи України – фінансовим правовідносинам щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів.

Метою даної статті є провести аналіз об'єкту механізму функціонування фінансової системи України – фінансовим правовідносинам щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів та визначити їх особливості.

Основний зміст. Перш ніж почати розгляд об'єкту механізму функціонування фінансової системи України, необхідно нагадати, що нами було раніше проведено дослідження складових механізму функціонування фінансової системи держави [8], в результаті якого нами були визначені такі складові механізму функціонування як: суб'єкт (державна особа органів державної влади); об'єкт (фінансові відносини щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів); методи (засоби, за допомогою яких здійснюється функціонування фінансової системи). Таким чином, більш детально спробуємо дослідити загальні властивості фінансових правовідносин та їх особливості як об'єкту механізму функціонування фінансової системи держави. Так, фінансові відносини містять у собі найбільш загальні ознаки руху (розподілу, перерозподілу) і співвідношення між собою фінансових засобів

різних рівнів. Фінансові відносини обумовлені фактом існування держави, тому зовні виражаються в тих формах, які їм визначає держава. З теорії фінансового права відомо, що фінансовим відносинам притаманні ознаки правових відносин. Але, як зазначає Ю.О. Крохіна, їм притаманні специфічні особливості: вони виникають, змінюються і припиняються тільки на основі правових норм; індивідуально визначені учасники кожних конкретних правовідносин; зв'язок між учасниками правовідносин виражається через їх суб'єктивні права і юридичні обов'язки; ці правовідносини носять вольовий характер; охороняються державою [4, с. 108]. Але, слід не погодитися з даним висловленням вченої, так як наведені вище властивості притаманні не лише фінансовим правовідносинам. На нашу думку ці специфічні особливості фінансових відносин, більш схожі на загальні, властиві всім правовідносинам. А ось О.П. Орлюк дає особливості, з чим можна погодитися та приєднатися до цієї думки: фінансовим правовідносинам притаманні зокрема такі особливості, які пов'язані з відносно специфічною стадією суспільного відтворення – з відносинами розподілу. Розподільчий характер фінансових відносин закладено у самих функціях фінансів, перш за все у функції створення грошових фондів – централізованого, що зосередився у державному бюджеті, і децентралізованих, до яких належать грошові кошти підприємств, організацій та галузей народного господарства. Розподільчий характер фінансових відносин проявляється і в іншій функції фінансів – спрямуванні коштів цих фондів на задоволення потреб суспільства. Фінансові відносини завжди мають цілісність, системність, формальну визначеність, пов'язану з тим, що фінансові правовідносини регулюють чітко визначені зв'язки, які складаються між суб'єктами [13, с. 47-48]. Але слід також враховувати, як зазначає Ю.О. Крохіна сферу виникнення всіх фінансових відносин – фінансову діяльність держави і муніципальних утворень. Саме з цих позицій, автор виділяє специфічні особливості фінансових правовідносин: по-перше, вони виникають і функціонують у процесі планового акумулювання, розподілу і вико-

ристання державних або муніципальних грошових фондів; по-друге, вони є різновидом майнових відносин, які мають публічний характер. Слід зазначити, що в ході здійснення фінансової діяльності виникають і процесуальні (організаційні) правовідносини, але вони мають вторинний (похідний) характер, бо забезпечують рух фінансових ресурсів держави та муніципальних утворень; по-третє, фінансові правовідносини вимагають обов'язкової участі держави або муніципального утворення в особі компетентних органів або посадових осіб; по-четверте, більшість фінансових правовідносин мають субординаційний характер і будуються за схемою «влада-підпорядкування»; по-п'яте, юридична відповідальність несумлінного учасника фінансових правовідносин настає не перед другою стороною, як у більшості інших галузей права, а безпосередньо перед державою [4, с.108]. Такої ж думки дотримується і І.І. Кучеров, який зазначає, що у фінансових правовідносинах, як правило, чітко виступають два правових елемента: державно-владний (організаційний) і майновий [18, с.49]. Е.А. Ровинський ще у 1960 роках підкреслював, що «у всіх видах фінансових правовідносин їх владно-майновий характер виступає абсолютно чітко. Значення має лише міра прояву в них владного характеру» [14, с.138]. Як відомо фінансові правовідносини являють собою своєрідний синтез правових та економічних матерій, будучи як би економіко-правовою категорією. На економічну природу фінансових правовідносин звертав увагу ще Е.А. Ровинський, відзначаючи, що «найважливіша особливість фінансових правовідносин полягає в тому, що вони є юридичною формою вираження і закріплення фінансових відносин, які самі, в свою чергу є формою певних економічних відносин» [14, с. 134]. У фінансовій діяльності держави і муніципальних утворень різновидом економічних відносин є відносини з акумулювання дохідних джерел до бюджетів, з приводу бюджетного фінансування, відносини у сфері міжбюджетного субсидування тощо. С.В. Запольський характеризує фінансові відносини через категорію «фінанси», так як фінанси – це система економічних відносин з приводу форму-

вання, розподілу, використання фондів грошових коштів для забезпечення функцій держави. Фінанси представляють особливу сферу економічних відносин, що характеризує участь держави в процесі виробництва і розподілу. Будучи складовою частиною механізму розподілу суспільного продукту, фінанси необхідні для забезпечення участі держави в суспільному виробництві і здійснення ним своїх економічних функцій. На відміну від фінансів держав економічних суспільно-економічних формацій, слугуючи виконанню щодо вузьких економічних завдань, фінанси в умовах ринкової економіки утворюють систему грошових відносин, за допомогою яких держава здійснює управління суспільним виробництвом в масштабі всіх галузей і сфер народного господарства [1, с. 35]. Так само слід звернути увагу і на думку економістів. Зокрема, С.І. Лушин зазначає, що «фінансові відносини – це відносини між різними власниками», де суб'єкт економічних відносин повинен бути власником доходу [19, с. 86]. Як зауважує М.В. Карасьова, трансформуючи цей висновок у площину публічного права, «фінансово-правове регулювання не повинно відриватися спотворювати свою економічну природу. Іншими словами, в ідеалі фінансово-правове регулювання не повинно призводити до таких ситуацій, коли виникнення майнових фінансових правовідносин не ставиться в залежність від факту отримання суб'єктом права доходу» [2, с.53]. Таким чином, можна спостерігати участь держави у відносинах, в яких вона виступає як регулятор суспільного виробництва в цілому, використовуючи фінанси як універсальний засіб управління економічним життям країни, як спосіб підвищення ефективності суспільного виробництва і вирішення завдань соціальної політики. Також заслуговує на увагу і думка С.В. Запольського, що в широкому сенсі фінанси – це система грошових відносин, організованих державою в процесі планомірного розподілу суспільного продукту та національного доходу і формування на цій основі централізованих, децентралізованих доходів та накопичень, що використовуються на фінансування розширеного відтворення, для соціально-

культурних заходів та інших потреб суспільства. У найбільш вузькому сенсі під фінансами слід розуміти тільки ті товарно-грошові відносини, в яких безпосередньо бере участь держава, що створює або використовує різні грошові фонди з метою здійснення економічних функцій і завдань. Ключовою категорією для визначення природи фінансових відносин і обмеження від них інших видів товарно-грошових відносин виступає грошовий обіг. Грошова форма здійснення розподільних відносин не змінює їх економічної природи як відносин, не пов'язаних з виробництвом і обміном. Держава, вступаючи у відносини розподілу і перерозподілу, створює спеціальні грошові фонди, призначені бути посередником між грошовими накопиченнями учасників суспільного виробництва, виникаючими або в результаті виробництва та обміну, або в результаті кінцевого розподілу. У силу цього є відома грань між грошовим обігом, опосередковуючі відносини виробництва та обміну, і грошовим обігом, що втілює відносини розподілу і перерозподілу. Безумовно, держава здійснює управління обома частинами грошового обігу, однак відмінності форм і методів управління цими частинами дозволяє вважати їх відносно самостійними сферами функціонування грошей в ринковій економіці [1, с.36]. Слід також відмітити думку А.Т. Ковальчука, відповідно до якої фінансова діяльність держави, муніципальних утворень, недержавних ринкових інституцій складається із власне фінансових та не фінансових, з економічної точки зору, відносин. Власне фінансові відносини, з одного боку, є першопричинними для різного роду економічних починань, з іншого – похідними від господарської та економічної діяльності. Але і в першому, і в другому випадку фінансові відносини становлять зміст фінансової діяльності. Тому економічна структура ринкового типу гостро потребує правового порядкування розмаїтих і суперечливих відносин, які виникають у фінансовій системі [3, с. 34-35]. Слід нагадати, що саме з цих позицій ми виходили у визначенні складових елементів фінансової системи держави, а саме включаючи у її структуру не тільки публічні фінанси, а й фінанси суб'єктів господарю-

вання та фінансових ринків [9, с. 62]. Як зазначає Р.О. Халфіна «єдність форми та змісту передбачає провідну роль змісту у розвитку явищ, що, однак, не виключає можливість активного впливу форми як на зміст, так і на саму сутність явища. Правова форма реальних відносин визначається не лише їх змістом, але і волею держави, що втілює їх у конкретну форму, встановлює для певних учасників ті чи інші правові суб'єктивні права та обов'язки [20, с.91]. Навряд чи можна допускати абсолютну незалежність волі держави, вона визначається матеріальними умовами. Зміст діяльності держави в галузі фінансів значно ширше, ніж забезпечення функціонування системи фінансових фондів. Державне регулювання економіки спрямоване на те, щоб створити найбільш оптимальне «середовище» функціонування цього механізму. Таким чином фінансовий механізм прямо або безпосередньо пов'язаний з існуючою організацією матеріального виробництва і служить засобом управління ним.

А також слід звернути увагу, ще на один вид фінансових правовідносин, які виникають в сфері дії міжнародного фінансового права та розповсюджуються на міжнародні фінансові відносини. Науковий підхід до характеристики міжнародного фінансового права відрізняється дискусійністю. Існують різні погляди щодо предмета, суб'єктів міжнародного фінансового права та його місця в правовій системі, міжнародних фінансів та їх участі у фінансовій системі держави. Однією з точок зору є: «як предмет міжнародного фінансового права визнають міждержавні фінансові відносини, а міжнародне фінансове право визначається як сукупність міжнародних правових норм і принципів» [6, с.393; 7, с.649]. При цьому В.М. Шумилов до об'єктів міжнародного фінансового права відносить тільки частину міжнародних фінансових відносин, а саме: відносини між державами, міжнародними організаціями (публічними особами) з приводу трансграничного руху фінансових ресурсів; відносини між публічними особами з приводу внутрішніх правових режимів, в рамках яких обертаються фінансові ресурси і взаємодіють між собою приватні оператори [21, с.48-49]. Так само міжнародне

фінансове право розглядається в єдності приватного та публічного права. Заслугує на увагу співвідношення норм національного та міжнародного права. Норми міжнародного фінансового права створюються державами як основними суб'єктами в процесі співпраці у фінансовій сфері відповідно до їх внутрішніх і зовнішніх потреб за допомогою координації інтересів, узгодження воль і досягнення взаємоприйняттого компромісу. Національне фінансове право є похідним від одноосібної волі держави, яка має всю повноту влади в межах власної території та юрисдикції. Як правильно відзначає Ю.Л. Смірнікова «взаємодії національного фінансового права та міжнародного права можна розділити на взаємодію у внутрішньодержавної та міжнародної сферах». А також додає, «що в нових економічних і соціальних умовах правові системи різних держав сумісні і здатні взаємодіяти одна з одною. Це досягається, по-перше, визнанням пріоритету міжнародного права над внутрішнім, по-друге, інтенсивною зміною внутрішнього права під впливом міжнародного» [15, с. 201]. Щодо міжнародних фінансів та їх взаємозв'язку з фінансовою системою держави, то нами було з'ясовано, що для задоволення потреб держави у фінансових ресурсах у період фінансово-економічної кризи та особливий період можуть залучатися кредити міжнародних фінансових організацій та іноземних держав, кошти від розміщення державних цінних паперів на внутрішньому і світовому ринках капіталу, кошти з інших джерел державного запозичення, а також кошти, надані за рахунок міжнародної допомоги. У разі використання залучених коштів міжнародних фінансів у фінансовій системі держави, слід включати частину міжнародних фінансів до самостійної «додаткової сфери» фінансової системи України [9, с. 442-465].

Таким чином, на сучасному етапі відбувається розширення фінансово-правової проблематики у сфері фінансової діяльності держави з ринковим типом економіки, що виражається в появі нових груп суспільних відносин за участі держави, в яких вона виступає як «глобальний» регулюючий суб'єкт на основі економічних

методів впливу на ринок, але з публічним інтересом, в результаті яких формуються та перерозподіляються фонди грошових коштів.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, можна навести основні характерні особливості фінансових відносин як об'єкта механізму функціонування фінансової системи держави, а саме: *фінансовими відносинами є майнові відносини між державою (навіть коли вона виступає в цих відносинах опосередковано), з одного боку та іншими суб'єктами з іншого боку; вони протікають в грошовій формі; фінансові відносини виникають з ініціативи самої держави; фінансові відносини виникають у цілях створення і розподілу державних грошових фондів; дані правовідносини супроводжують публічний інтерес держави; їм притаманна імперативність, примусовість фінансових відносин, яка забезпечується державою правовими засобами – шляхом визнання фінансових відносин предметом правового регулювання.*

Список використаної літератури:

1. Запольский С.В. Дискуссионные вопросы теории финансового права: монография. М.: РАП, Эксмо, 2008. 160 с.
2. Карасева М.В. Деньги в финансовом праве. М.: Юристъ, 2008. 53 с.
3. Ковальчук А.Т. Фінансове право України. Стан та перспективи розвитку. К.: Парламентське вид-во, 2007. 488 с.
4. Крохина Ю.А. Финансовое право России: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2008. 720 с.
5. Латковська Т.А. Поняття та структура сучасної фінансової системи України. – [Електронний ресурс]: Режим доступу // www.bookz.com.ua
6. Международное публичное право: учебник / под ред. К.А. Бекяшева. М., 2003. 1008 с.
7. Международное право : учебник / отв. Ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. М., 2001. 672 с.
8. Нестеренко А.С. Забезпечення механізму функціонування фінансової системи держави через систему органів управління фінансами // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : міжнародна науково-практична конференція – Одеса : НУ «ОЮА» Південний регіональний центр

- Національної академії правових наук України, 2015.
9. Нестеренко А.С. Фінансова система України : проблеми теорії : монографія. Одеса : Фенікс, 2014. 576с.
 10. Нестеренко А.С. Функціонування фінансової системи України: система управління фінансами // Сучасне право творення: питання теорії та практики : матеріали між нар. Наук.-практ. конф. Дніпропетровськ : Громадська організація «Правовий світ», 2014. С. 56-58.
 11. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія. Вид. 2-ге, перероб. та доп. К.: КНЕУ, 2006. 240с.
 12. Орлюк О.П. Фінансова система України : Проблеми термінології та змісту // Фінансове право. 2007. № 1. С. 12-15.
 13. Орлюк О.П. Фінансове право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. 528 с.
 14. Ровинский Е.А. Основные вопросы теории Советского финансового права. М., 1960. 193 с.
 15. Смирникова Ю.Л. Регулятивная функция современного финансового права / под ред. Е.Ю. Грачевой. СПб.: Издательство «Юридический центр – Пресс», 2011. 269 с.
 16. Соколова Э.Д. Финансовая система России и право: дискуссионные вопросы // Налоги. 2007. № 2 // СПС Консультант Плюс.
 17. Соколова Э.Д. Правовые основы финансовой системы России. М., 2006. 160 с.
 18. Финансовое право : учебник / А.Ю. Ильин и др.: под ред. И.И. Кучерова. М.: Эксмо, 2011. 592с.
 19. Финансы: Учебник / под ред. С.И. Лушина, В.А. Слепова. М., 2003. 512 с.
 20. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М., 1974. 352 с.
 21. Шумилов В.М. Международное финансовое право : учебник. М., 2005. 432 с.

Nesterenko A. Research of financial legal relations as an object of the mechanism of functioning of the financial system of Ukraine

The article examines one of the components of the mechanism of functioning of the financial system of the state. It is about the object of the mechanism of functioning of the financial system, namely about financial legal relations. Such an object of the mechanism of functioning of the financial system is the financial legal relations concerning the formation, distribution and use of funds (which are formed in the financial sphere of the state). And also the main characteristic features of financial relations as an object of the mechanism of functioning of the financial system of the state are given. The financial system is a rather complex mechanism. The effectiveness of its operation depends on two determining factors. First, from the establishment of financial relations in society. Second, the effective functioning of the financial system depends on the organization of its management. Financial legal relations do not appear by themselves, but necessarily presuppose the functioning of the relations of the relevant legal spectrum, ie the right of understanding and law enforcement practice. It should be noted that the participation of the state in relations in which it acts as a regulator of social production in general, using finance as a universal means of managing economic life, as a way to increase the efficiency of social production and social policy. The article presents the main characteristics of financial relations as an object of the mechanism of functioning of the financial system of the state, namely: financial relations are property relations between the state (even when it acts in these relations indirectly), on the one hand and other entities on the other ; they flow in cash; financial relations arise on the initiative of the state itself; financial relations arise in order to create and distribute public funds, these legal relations accompany the public interest of the state; they are characterized by imperative, coercive financial relations, which is provided by the state by legal means – by recognizing financial relations as the subject of legal regulation.

Key words: financial system, finance, legal financial mechanism of the financial system, control system.